

האזהרות של ר' משה עידאן — 'שעשוע מצוה' (עמ' 3, 73-74, 95 ועוד). ולבסוף, אין לנו אלא לברך את מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל ואת עצמנו, כי עוד נזכה לראות מחקרים וחיבורים על מסורות הלשון של שאר עדות ישראל.

ההגייה של יהודי ג'רבה בחריזת משורריהם יפה הוא ויש בו כדי להשלים מכיוון מעניין את ההסתכלות בדרכי ההגייה. רעיון זה נלקח מעבודה סמינריונית שכתב אחד מכני העדה בענייני חריזה ומבטא, בהדרכת פרופ' מורג, ועל פיו נזקקת המחברת במקומות רבים להש-וואה בין מסורות הקריאה לבין החריזה בשירת

תולדות יהודי תימן בעת החדשה

שלום בר-אשר

יוסף טובי, יהודי תימן במאה הי"ט, תולדות ומקורות. כולל ספר מסע תימן לד"ש קאראסו בתרגום י"ר מלכו ז"ל, הוצאת אפיקים, מהדורה שניה, חל-אביב תשל"ט. 334 עמ'. כולל מפתח.

תימן לדוד קאראסו ועשרות תעודות מסוגים שונים. את הספר חותם מפתח כללי מאיר עיניים.

בספר מגולל המחבר את קורות יהודי תימן בעיקר מבחינת יחסם של השלטון והחברה ליהודים ואת הנסיגנות החוזרים ונשנים להי-טיב את מצבם, אם על ידי עצמם ואם, ובעיקר, על ידי גורמים מבחוץ.

כידוע, היתה תימן, כמו ארצות אחרות במזרח ובאפריקה הצפונית במאה הי"ט, זירת מאבק בין מעצמות אירופה על השגת עמדות-מפתח בתוכן או אפילו על שליטה בהן. באיזור זה זכו להישגים במיוחד הבריטים, שבשנת 1839 כבשו את עדן. לכיבוש עדן היתה משמעות גם לקהילה היהודית שם כש"זו הפעם הראשונה מאז ימי מוחמד במאה השביעית לספירה, שקהילה יהודית כלשהי בתימן נהנית מזכויות אזרח ללא כל אפליה" (עמ' 20), ואכן כיבוש זה נתן אותותיו בגידולה המספרי של הקהילה ובתמורות החיוביות במעמדה החברתי והכלכלי.

לית מאן דפליג, שמכל הקיבוצים היהודיים בארצות האיסלאם בארבע מאות השנים האחרונות זכתה יהדות תימן לקבין לא מעטים של איסוף ומחקר. אף על פי כן, דלה, יחסית, תשומת הלב שהוקדשה מצד החוקרים לתחום ההיסטורי לעומת התחומים הספרותיים, הלשוניים והרוחניים (וראה י' טובי, ביבליוגר-פיה על יהדות תימן, מרכז שז"ר, ירושלים תשל"ה, וי' רצהבי, חקר יהדות תימן, ביבליוגר-פיה לשנים 1935-1975, מוסף ל'קרית ספר', כרך נ [תשל"ו], ירושלים תשל"ו).

משום הכי, יש בספר הנדון עניין מיוחד לחקר תולדות יהודי תימן בכלל ובמאות הי"ח והי"ט בפרט, תקופה שהיתה מכרעת בשל התמורות שהתחוללו בה ושממנה נותרו מקורות היסטוריים רבי ערך.

הספר מחולק לשני חלקים גדולים: קורות יהודי תימן מראשית המאה הי"ט עד שנת 1881, השנה שבה נתחדשה במספרים גדולים העלייה מתימן לארץ ישראל, והחלק השני הכולל מקורות להיסטוריה זו: הכרוניקה מסע

לחץ המציק בצנעא, שגם בניית חומה מסביב לשכונה היהודית לא מנעה ואף לא צימצמה אותו.

גם הכיבוש התורכי, שהביא לשיפור-מה במצבם הבטחוני של יהודי תימן ולהטבת מצבם הכלכלי, היה מלווה תופעות שליליות החל בערעור על סמכות ההנהגה וכלה בתופעות של פריצות (כנות המקום עם חיילים תורכים) ומלשינות (לשלטון התורכי).

כללם של דברים: לדידו של המחבר, היתה המאה הי"ט מאה קשה ליהודי תימן ומצבם — גם המדיני וגם החברתי-הפנימי — הלך והידרדר. הוא רקם את דבריו באופן כזה שמש-קנתו באפילוג ש"הנה הגיעו ימים בהם לא ימצאו יותר (יהודי תימן) כל חפץ בחייהם ומצד אחר נפתחות אפשרויות חדשות להגיע לארץ-ישראל ולחיות בה" (עמ' 118) היא בלתי נמנעת. דברים מעין אלה אף הפכו עיקר דבריו המבוא של ישראל ישעיהו ז"ל לספר. בידי המחבר עלה לכתוב מחקר מדעי חשוב שבו סקר סקירה רצופה תקופה מכרעת בחול-רות יהודי תימן. הוא סיכם את המחקרים השונים שהיו פזורים באכסניות רבות, מחקר-רים שנכתבו בידי חוקרים שונים, בהם אישים גדולים כמו הרב יוסף קאפח ופרופ' יהודה רצהבי ועל ידי החוקר הצעיר עצמו. טובי הוסיף עליהם מקורות אחרים ואף עשה שימוש ראשון בכמה וכמה מקורות חדשים, ובמיוחד בקטעים שנתפרסמו בעתונות החל במחצית השנייה של המאה הי"ט, מקור שחוקרים לא נתנו עליו את דעתם עד כה. מחבר הספר ניחן בסגנון חי, בהיר ומלוטש, המהנה את הקורא גם הנאה ספרותית.

ואולם לצד מעלותיו של החיבור מצויות גם מגרעות. המחבר נקט את שיטת התיאור הכרונולוגי ובחן בעיקר את תולדות יהודי תימן מן הבחינה המדינית, ואילו פרקי קהילה

ואולם יתר חבלי תימן נשארו תחת שלטון המוסלמים הזיידים, ובהם המשיכה לשרור הקנאות הדתית והמשטמה כלפי יהודים שכה הטביעה את חותמה על יהודי תימן כמשך מאות שנים. גם מצבם הבטחוני של היהודים כמאה הי"ט הלך ונתערער, בשל הידרדרותו של השלטון המרכזי והמריבות הבלתי פוסקות בינו ובין השבטים השונים. אמנם, הכיבוש התורכי בשנת 1872 הפיח בהתחלה תקווה בקרב יהודי תימן, שיבוא קץ לגזירות שהוטלו עליהם, אך תקווה זו חיש נגוזה. יתרה מזאת, דווקא בתקופת הכיבוש התורכי, בשנת 1875, צומצמה סמכותו של בית-הדין היהודי, תופעה הידועה אמנם מתפוצות אחרות באימפריה העות'מאנית ובצפון-אפריקה בזמנים החד-שים, אך בתימן לא נתלוותה לה שום תמורה במעמד של בתי-הדין המוסלמיים, שבהם היו היהודים קורבן למשוא פנים ולעושק. תוך כדי תיאור האירועים המדיניים שרדפו זה את זה במהירות, משלב המחקר קטעים קטעים המתארים את השפעת אירועים אלה על החברה היהודית. התמורה הכוללת ביותר היתה נסיונותיהם של יהודים כמערכ אירופה ובתורכיה לבוא לעזרת אחיהם בתימן. נעשו פניות גם לאגודת כ"ח בפאריס. אך בדרך כלל לא הצמיחו כל הפניות האלה תוצאה של ממש, להוציא מינויו של הרב יצחק שאול מקושטא בשנת 1876 כחכם באשי ליהודי תימן, אך בגלל התנהגותו הרמה כלפי יהודי המקום הוא נכשל בתפקידו.

בתקופה זו גם צמחו כמה תופעות שפגעו בתוככי החברה היהודית: המתח בין הקהילה המרכזית בצנעא ובין הקהילות הקטנות בעיי-רות ובכפרים גבר והלך. הוא נבע בעיקר מתחושת העליונות שאחזה בקהילת צנעא כל הימים, אך הפעם יכלו בני הכפרים לגמול לה בשעה שרבים מבניה מצאו שם מקלט מפני

המקורות, אם כי לא באותה מידה. דבר זה בולט בכרוניקה של קאראסו, עמ' 121-190, אם כי יש להבין את רצון המחבר להביא את המקור בשלמותו.

גם כמה מקביעותיו של המחבר ראויות לעיון נוסף. בפרק הראשון הוא קובע, שיהדות תימן נכנסה לתקופה החדשה באמצע המאה הי"ט, והוא אף מציין תאריך מדוייק — שנת 1839, שנת כיבוש עדן בידי הבריטים. את התמורה הוא קושר בגורמים חיצוניים ופנימיים. אלא שבגורמים חיצוניים הוא מתכוון למעצמות אירופה, ובגורמים פנימיים — לשלטון ולחברה בתימן. אך משום מה לא ציין, שיש לבדוק גם את התמורות הפנימיות בחברה היהודית; שמא לא התחולל בה שום שינוי של ממש? ובאמת, התמורות בעולמם הפנימי של יהודי תימן החלו רק בראשית המאה העשרים עם המגמות החדשות הקשורות בעיקר בשמו של ר' יחיא קאפח. לכן יש להגביל את התמורה למישור המדיני בלבד. אך העיקר הוא בקביעה כשלעצמה: נדמה, שהמחבר עצמו עירער קביעתו הוא, כי הרי ביתר הפרקים (ובמיוחד השני עד הרביעי) מראה המחבר שלא חלה שום תמורה במעמד החוקי, המדיני והחברתי של יהודי תימן לעומת תקופות קודמות, ואפילו נפלו על ראשם גזירות חדשות. אם כך, כמה נתחדשו פניהם של יהודי תימן בתקופה זו? (והשווה בשינוי גוונים רבים את דברי ש' אטינגר במבוא: המגמות העיקריות בתולדות ישראל בזמן החדש, בספר תולדות עם ישראל, בעריכת ח"ה בן-ששון, כרך ג, 17-22).

גם כמה מניסוחיו של טובי ראויים לדיוק יתר. דוגמה לכך השימוש במונח 'אנטיש-מיות' (עמ' 23, 27). כידוע נתייחד מושג זה לשנאת ישראל מביית-מדרשם של אבות-האידיאולוגיה הגזענית בצרפת ובגרמניה בשלהי

וחברה נסקרו אך אגב אורחא. דבר זה תמוה, משום שלרשות החוקר עמדו מקורות לפרקים אלה. מקורות ומחקרים שפורסמו וחלק מן המקורות בספר הנדון מוכיחים זאת. נדמה, שלא רק שורת התיאור ההיסטורי נמצאה לוקה, אלא שילובם של פרקים בתחומי הקהילה, החברה והרוח היה בהם למהול במקצת את המסה הקשה והמרה העולה מתוך תיאור מצבם המדיני של יהודי תימן ויחס החברה אליהם. זאת אף זאת, השיטה הכרונו-לוגית אותה נקט המחבר גרמה לחזרות רבות בציון תופעות שונות, כגון יחס השרירותי של השלטון והחברה ליהודים או הפניות החוזרות ונשנות לגורמי-חוץ לסייע ליהודים. חסרון זה היה אפשר למלאו, אם לא על ידי שינוי קיצוני בפרופורציות של הפרקים (למשל, להקדיש לנושא המדיני פרק אחד מקיף ותמציתי ולהרחיב את יתר הפרקים), הרי לכל הפחות בשינוי מבנה החיבור. הרי בעליל בולטות בספר כמה סוגיות: יחס השלטון והחברה בתימן ליהודים (לתקופה התורכית היה אפשר לייחד במסגרת זו סעיף מיוחד), ההתפתחויות בתחום החברה היהודית, ההתערורות המשיחית וכמיוחד בשנים הקשות 1858-1872, והתערבות גורמי חוץ למען יהודי תימן. לכל זה היה מן הראוי גם להקדים מבוא על גורמי יסוד בחברה התימנית — גורמים גיאופוליטיים, הדת, השלטון, החברה השבטית, וכיוצא באלה. מבוא זה מתבקש מאליו, גם משום שהמחבר נטל על עצמו, לראשונה, כפי שציין בדברי הפתיחה, לסקור תקופה ארוכה ומקיפה בתולדות יהודי תימן. כמו כן בולט בחסרונו פרק סיכום וזאת דווקא על רקע התיאור הארוך של המסגרת המדינית. האפיי-לוג הוא למעשה המשך של הפרקים הקודמים ורק שמץ של מסקנות שולבו בו. הליקויים במבנה בולטים גם בחלק של

החברתי של היהודים. טעות דומה קיימת גם בראש הפרק הששי, שבו חרג המחבר ממנהגו לציין בקצרה יהודי תימן בתקופה מסוימת. כאן מצפה הקורא לסקירה על פעולתו של ר' יצחק שאול. אמנם היא מהווה חלק נכבד מן הפרק, אך מן הדין היה לתיתה ככותרת משנה.

ואולם, אין בכל זה כדי להמעיט מתרומתו של הספר לחקר יהודי תימן בפרט וחקר תולדות ישראל בכלל. בידי המחבר עלה להשיג את אשר ביקש ב'ראשית אומר': 'להציג את המסגרת הכללית שבה אפשר לשבץ כללים ופרטים חדשים בתולדות יהודי תימן בתקופה זו'. אף כי, כאמור, הוצגה מסגרת זו רק בפן אחד או שניים, קיים המחבר את מאמרו 'טרפון באבות בשני חלקיו: לא עליך המלאכה לגמור, ואין אתה בן חורין ליפטר ממנה. הוא גם תנא וגם שייר, שאין הספר אלא נסיון ראשון שאחריו צריכות לבוא עבודות משוכללות יותר' (עמ' 10).

המאה הי"ט, ואילו כאן מן הראוי היה להשתמש בצירוף 'שנאת ישראל' שאינו נופל בחומרתו מן המונח הקודם. במקום אחר (עמ' 48) משתמש המחבר בצירוף 'בחד העם במוחסן' וכו'. צירוף זה מיוחד לתהליך שלטוני מסויים, שאבות הרעיון המדיני לימדונו להשתמש בו בזהירות. יש לומר שהמחבר נקט שיגרא דלישנא, הרי מיניה וביה, באותו עמוד, דיקדק בדבריו. יש אפוא לנקוט לשון זהירה כדי למנוע אי הבנות מן הקורא. בספר מעין זה גם יש להימנע מהגדרות מיושנות כמו 'מרחק שלוש שעות' (עמ' 53, 54), 'שני ימי הליכה' (עמ' 76), ולציין בק"מ את המידה ולו רק באומדנה, אם אין בהישג יד מפות מדוייקות. יש להשתמש גם בתעתיק הערבי לגבי השם 'תורכיה' ולא בצורה שבה נהגו יהודים בימי הביניים 'טורקיה'. גם החלוקה המדוקדקת לפרקים, כפי שהצענו, היתה מונעת שימוש במונח 'הקהילה היהודית' כראש פרק שני, מונח שהתייחד לארגון

מבטים על יהודי תוניסיה

אברהם שטאל

Robert Attal et Claude Sitbon — eds., *Regards sur les Juifs de Tunisie*, Albin Michel, Paris 1979. 315 pp.

על יהודי תוניסיה שערכו אברהם הטל (הספרן הוותיק ב'מכון בן-צבי', ביבליוגראף וחוקר יהדות צפון-אפריקה), ועמיתו קלוד סיטבון (שעסק בחקר תהליך ההתאקלמות וההתארגנות של יהודי צפון-אפריקה בצרפת).

האנתולוגיה גדולה למדי, כוללת 42 קטעים, קצרים ברובם, וכן קיצור תולדות היהודים בתוניסיה ונספחים אחדים. הקטעים מחולקים לשישה שערים: יהודי תוניסיה

רבים מאוד מיהודי צפון-אפריקה היגרו, כשנות החמישים והשישים, לצרפת. כמו אחיהם בארץ, שומרים יהודים אלה על זיקה כלפי ארצות מוצאם עם השתלכותם בחיי מקום מושבם. בצרפת התפרסמו ומתפרסמים מדי פעם ספרים — ספרי זכרונות, רומאנים — העוסקים בחיי היהודים במארוקו, באלג'יריה ובתוניסיה, ונראה שההתענינות בהם מרובה. לספרות זו מצטרפת עתה האנתולוגיה